

ПРО ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ КАСАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Л. Кульчак

*Юридичний інститут
Прикарпатського університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 44а, 76000 м.Івано-Франківськ, Україна*

Стаття присвячена питанням виникнення і розвитку інституту касації. Висвітлено особливості цього інституту у радянський період і ті зміни, яких він зазнав у сучасний період розвитку кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: інститут касації, касаційна скарга, касаційне подання, перегляд справ у касаційному порядку, касаційний суд.

Дослідження присвячене питанням виникнення, становлення і розвитку інституту касації у кримінальному судочинстві України. Висвітлювались ці питання у працях В.Т. Маляренка, Л.А. Богословської, В.М. Хотенця, Г.І. Загорського, Н.Н. Ковтуна, А.С. Александрова, В.М. Тертишника. Мета пропонованої статті – дослідити історичні аспекти виникнення і розвитку інституту касації, як важливої гарантії правосуддя і прав особи у кримінальному процесі.

Період Російської імперії 30-70-х років XIX ст. увійшов в історію як час реформ та прогресивних перетворень у більшості сфер суспільного життя. Не винятком у цьому плані була і сфера судоустрою, яка зазнала значних демократичних змін.

У 1832 р. Микола I затвердив Звід законів Російської імперії, який впроваджено в дію з 1 січня 1835 р. Серед прийнятих законів був і перший Кримінально-процесуальний кодекс під назвою "Про судочинство по злочинах". "Для першого систематизованого, кодифікованого "КПК Росії", який можна вважати і першим Кримінально-процесуальним кодексом України, як частини російської держави характерно було сім розділів: про кримінальне судочинство взагалі, про попереднє розслідування, про слідчі дії, про провадження у суді першої інстанції, про ревізію кримінальних справ у судів другої інстанції, про виконання вироків, про особливі форми провадження" [1].

Після скасування кріпацтва 20 листопада 1864 р. Олександр II затвердив другий Кримінально-процесуальний кодекс – Статут кримінального судочинства.

Проаналізувавши норми, які були викладені у цьому Статуті, можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що це був прогресивний процесуальний закон того часу, а деякі його положення навіть і тепер є джерелом для творчих пошуків учених. Це стосується й інституту касації у кримінальному процесі.

Виходячи із загальних положень, Статут кримінального судочинства 1864 р. [2] встановив два види перегляду вироків – *апеляційний та касаційний*. Автори судових статутів не механічно запровадили кримінально-процесуальні норми, які діяли у країнах Європи у російське законодавство. Приміром, перегляд вироків за Статутом кримінального судочинства містив низку положень, що відрізняли його від перегляду, який був встановлений західноєвропейськими кодексами, зокрема французьким кримінально-процесуальним кодексом, що послужив зразком для багатьох європейських законодавств XIX ст.

Статут кримінального судочинства повністю відкинув прийняту у французькому кодексі систему касаційних підстав, які були основою для зміни вироків, ухвал, постанов, і встановив лише загальні підстави тих порушень, які можуть викликати зміну вироків.

На відміну від процесуальних кодексів Західної Європи прокурор, за Статутом кримінального судочинства, мав право вносити касаційне подання і на виправдувальні вироки, що були винесені з участю присяжних. Також система перегляду, запроваджена Статутом, не знала попереднього розгляду поданих касаційних скарг, як і внесення касаційних застав, що були відомі процесуальним кодексам Європи.

Касаційною інстанцією для уїзних з'їздів, за законом від 12 липня 1889 р., була губернська присутність у складі губернатора, губернського керівника дворянства, двох постійних членів і голови чи члена окружного суду.

Чимало змін та доповнень було запроваджено у систему касаційного перегляду законами від 1 липня 1868 р. та 10 червня 1878 р. Зокрема, було запроваджено грошові застави при внесенні касаційних скарг на вироки з'їздів мирових суддів, вироки окружних судів та судових палат. У разі відхилення скарги ці застави надходили в дохід держави, а Законом від 10 червня 1877 р. встановлено попередній розгляд касаційних скарг у розпорядчих засіданнях з метою недопущення касаційного розгляду тих з них, які були подані з порушеннями встановлених законом вимог.

Указом від 7 серпня 1878 р. у місцевостях, де був оголошений військовий стан, справи про державні злочини і злочини проти посадових осіб були вилучені із загальної підсудності і передані військовим судам. Оскарження і перегляд вироків, що були винесені по цих справах військовими судами, як і все судочинство у військових справах, регулювались військово-судовими та військово-морськими статутами, які передбачали касаційне оскарження вироків у головний військовий та головний військово-морський суд.

Отже, головною особливістю касаційного перегляду вироків було те, що Сенат, як вищий Касаційний суд не вирішував справи по суті, а тільки стежив за дотриманням точної сили закону.

Як і апеляційний, так і касаційний перегляд не міг виходити за межі тих підстав, які були вказані у касаційних скаргах та протестах, і не міг поширюватися на підсудних, що не оскаржили вирок чи стосовно яких вирок не був опротестований.

Особливістю касаційного перегляду була і заборона переглядати справу по суті і обмежувати перегляд тільки межами касаційних вимог.

У період перевороту 1917 р. та громадянської війни судова система перебувала у занепаді.

Декретом Ради народних комісарів від 24 листопада 1917 р. про Суд №1 були ліквідовані всі існуючі судові та слідчі органи, скасовано правовий інститут діяльності суду присяжних та мирових суддів, поряд з тим встановлювалися нові форми здійснення судочинства, зокрема: створювалися місцеві суди у складі судді і двох народних засідателів та трибунали, проведення розслідування доручалося судді чи особливим слідчим комісіям, які були утворені при Радах робітничих, солдатських та селянських депутатів. Для боротьби з контрреволюцією 7 грудня 1917 р. ухвалено

рішення про заснування "ЧК" (надзвичайні комісії), в яких слідство проводилося одноособово.

Відповідно до Декрету про Суд №2 від 7 березня 1917 р., правосуддя здійснювалося народними судами. Згодом гетьман П. Скоропадський підписав Закон про тимчасовий державний устрій України та Закон про Генеральний суд, який складався з трьох департаментів: цивільного, карного, адміністративного. Судді генерального Суду призначалися гетьманом.

З встановленням радянської влади інститут касації був характерний для судових рішень (вироків, ухвал, постанов), які не набрали законної сили, а на судові рішення, які набули законну силу можна було внести протест у порядку нагляду.

Постановою Народного комісаріату юстиції (далі НКЮ) РРФСР від 26 листопада 1920 р. [3] розгляд у порядку нагляду окремих вироків і рішень народних судів, порушення справ за нововиявленими обставинам покладался на відділ судового контролю НКЮ.

У прийнятому в 1920 р. КПК РРФСР розгляд протестів у порядку нагляду на вирoki, що були винесені революційними трибуналами, покладался на Верховний трибунал, а по справах, що розглядалися губернськими Радами народних судів, – на НКЮ РРФСР.

Положенням про прокурорський нагляд, що був прийнятий на третій сесії ВЦВК 28 травня 1922 р. [4], опротестування в порядку вищого судового контролю вироків судів першої інстанції, які набрали законної сили, і касаційних рішень Рад народних судів покладалось на Прокуратуру республіки.

Постановою 4 сесії ВЦВК від 11 листопада 1922 р. було прийнято Положення про судоустрій РРФСР, який передбачав створення судової системи у вигляді народного суду, губернського суду, Верховного суду РСФСР. Згідно з цим Положенням, право розглядати справи в порядку нагляду було надано тільки Пленуму Верховного Суду РРФСР, а, згідно з Положенням про судоустрій УРСР від 16 грудня 1922 р., розгляд усіх справ, за винятком тих, що були розглянуті у воєнних та воєнно-транспортних трибуналах, у порядку нагляду належало Верховному Суду УРСР.

У КПК РРФСР в редакції від 15 лютого 1923 р. був встановлений такий порядок вирішення справ у порядку нагляду: справи за протестом голови губернського суду, губернського прокурора розглядав пленум губернського суду, а за протестом Голови верховного суду РРФСР, Прокурора республіки чи їхніх заступників – колегія Верховного Суду РРФСР.

Як органи судового нагляду, за положенням про судоустрій РРФСР 1926 р., діяли пленум губернського суду і Президія верховного суду РРФСР. Пленуму Верховного суду РРФСР належало право затвердження постанов Президії Верховного суду РРФСР про зміну чи скасування вироків колегія Верховного Суду РРФСР, а також будь-якого суду республіки.

У 1924 р. створено Верховний суд СРСР (в його складі була судово-наглядова колегія), який постановою ЦВК СРСР від 10 липня 1934 р. набув права зміни чи скасування вироків, ухвал і постанов верховних судів республік і всіх нижчестоящих судів.

Нові зміни в провадження у порядку нагляду були внесені Законом про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік, прийнятий 16 серпня 1938 р. На

основі цього закону були скасовані президії краєвих, обласних судів та президії верховних судів союзних республік. Згідно із ст.16 Закону про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік, вироки, рішення які набрали законної сили? могли бути опротестовані у порядку нагляду тільки Прокурором СРСР, головою Верховного Суду СРСР, прокурором союзної республіки і головою верховного суду союзної республіки. Останні дві посадові особи могли внести протест у порядку нагляду тільки в судову колегію Верховного Суду союзної республіки, а прокурор СРСР і голова Верховного Суду СРСР вправі були внести протест у порядку нагляду у всі судові інстанції, які розглядав вироки, рішення, які набрали законної сили.

Протести в порядку нагляду могли розглядати такі судові інстанції: судові колегії верховних судів союзних республік, судові колегії Верховного Суду СРСР і Пленум Верховного Суду СРСР. Отже, Закон про судоустрій 1938 р. значно скоротив число інстанцій, що розглядали справи в порядку нагляду, а також кількість посадових осіб, які мали право вносити протести.

Проте практика роботи судових органів показала, що встановлений порядок перегляду судових рішень, які набрали законної сили, повністю не забезпечував своєчасний і оперативний розгляд справ у порядку судового нагляду. У зв'язку з цим Президія Верховного суду СРСР видала указ від 14 серпня 1954 р., згідно яким були утворені президії верховних судів союзних та автономних республік, краєвих, обласних судів і судів автономних областей у складі: голови суду, заступників голови і двох членів суду. Згодом був прийнятий указ Президії Верховного Суду СРСР від 25 квітня 1955 р. "Про порядок розгляду справ президіями судів".

Подальший розвиток інституту перегляду вироків, постанов, що набрали законної сили, дістав своє втілення в Основах кримінального судочинства Союзу та його республік, прийнятих на сесії Верховної ради СРСР 25 грудня 1958 р., які були процесуально закріплені 28 грудня 1960 р. у третьому Кримінально-процесуальному кодексі УРСР.

З прийняттям Україною незалежності важливого значення набула всебічна охорона прав та інтересів людини у суспільному житті в цілому, а особливо в галузі кримінального судочинства. Прийнято низку нормативно-правових актів, які визначили подальший розвиток кримінально-процесуального законодавства України. Зокрема, це Постанова Верховної ради України "Про концепцію судово-правової реформи в Україні"(1992), "Перехідні положення" Конституції України (1996), Закон України "Про судоустрій України"(2002), на основі яких було внесено суттєві зміни до Кримінально-Процесуального кодексу України.

Якщо порівняти чинний Кримінально-процесуальний кодекс України з кодексом 1960 р., можна простежити зміни, які відбулися у стадії судового перегляду рішень у касаційному порядку.

Зокрема, за старим кодексом підставами для касаційного перегляду рішень, які не набрали законної сили, були: односторонність або неповнота дізнання, попереднього чи судового слідства; невідповідність висновків суду, викладених у вирокі, фактичним обставинам справи; істотне порушення кримінально-процесуального закону; помилкове застосування кримінального закону; невідповідність призначеного судом покарання тяжкості злочину та особі засудженого. Підставами перегляду в порядку нагляду були обставини, характерні для касації, крім того вироки, ухвали і постанови суду першої інстанції, а також ухвали і постанови касаційної інстанції та наглядної інстанції підлягали скасуванню або зміні, коли суд, розглядаючи протест, визнає, що

цим вироком, ухвалою або постановою прийнято незаконне або необгрунтоване рішення судом першої інстанції, необгрунтовано залишились у силі скасовані або змінені вищестоящим судом попередні ухвали, постанови чи вирок у справі, або якщо під час розгляду справи в касаційній чи наглядній інстанції були допущені порушення закону, які вплинули чи могли вплинути на правильність винесеної ним ухвали або постанови.

За чинним КПК України підставами для скасування або зміни вироку, ухвали чи постанови, які набрали і не набрали законної сили є:

- істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону;
- неправильне застосування кримінально-процесуального закону;
- невідповідність призначеного покарання тяжкості злочину та особі засудженого.

Згідно із попереднім законодавством, касаційну скаргу слід було подавати до судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду Республіки Крим, обласних, Київського і Севастопольського міських судів; на вироки, ухвали і постанови військових судів гарнізонів – військовий суд відповідного регіону, Військово-Морських Сил; на вироки, ухвали і постанови Верховного Суду Республіки Крим, обласного, Київського і Севастопольського міських, міжобласного суду, військових судів регіонів, Військово-Морських Сил – відповідно судова колегія в кримінальних справах та військова колегія Верховного Суду України.

Відповідно до положень Закону "Про судоустрій України" [5], визначено дволанкову систему касаційних судів шляхом утворення Касаційного суду України і залишено право на звернення з повторною касацією до Верховного суду України.

На думку Голови Вищої Ради юстиції С. Ківалова, чинне законодавство не визначає, які саме справи розглядатимуться касаційним судом, а які Верховним Судом України. У зв'язку з цим можуть виникнути певні суперечності. Тому потрібно чітко розділити повноваження цих двох касаційних ланок. Верховний Суд як касаційна інстанція має розглядати лише особливо важливі справи. Крім того, виникає питання щодо доцільності створення самої дволанкової системи касаційних судів. Адже це потребує певних матеріальних коштів, яких у судів і так замало. Гадаємо, що слід було б створити один суд, який розглядав би всі справи у касаційному порядку [6].

На наш погляд, законодавець справедливо запровадив встановлення дволанкової системи касаційних судів, оскільки це буде додатковою гарантією права особи на судовий захист, яка після подання скарги до Касаційного суду має можливість оскаржити ухвалені рішення і у Верховному Суді України.

Отже, підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що касаційна інстанція перегляду судових рішень має тривалу історію; вона у своєму історичному розвитку зазнала багато змін, які, зокрема, стосуються касаційних підстав перегляду; переліку осіб, які мають право на касаційне оскарження чи внесення касаційного подання; судових інстанцій, які наділені повноваженнями перегляду справ у касаційному провадженні. На цій основі ми цілком правомірно можемо стверджувати, що касаційна інстанція є гарантією відновлення, захисту та реалізації прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

1. Тертишник В.М. "Кримінально-процесуальне право України". – К.: А.С.К., 2003. – С. 68.
2. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года. Российское законодательство X – XX веков. – М. – 1991 – Том 8. – Судебная реформа. С. 120-251.
3. Советская прокуратура в важнейших документах. М., 1956. – С. 215.
4. Советская прокуратура в важнейших документах. М., 1956 – С. 237.
5. Закон України "Про судоустрій". – К.: Видав. дім ІнЮРЕ, 2002. – С. 17;47.
6. С. Ківалов. Судова реформа. Крок за кроком // Урядовий кур'єр. – 2003.–№13.–С. 6.

ON EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF CASSATION INSTITUTION IN CRIMINAL PROCEDURE OF UKRAINE

L. Kultchak

*Law Institute of V. Stefanyk Pre-Carpathian University
Shevchenko Str.,44a, UA-76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article deals with the issues of emergence and development of cassation institution. The peculiarities of this institution in the soviet period as well as its modifications in the contemporary period of criminal procedural legislation development are analysed.

Key words: cassation institution; cassation claim; cassation submission; cassation review of cases; court of cassation.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2003
Підписана до друку 30.10.2003